

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

На основі аналізу літератури систематизовано підходи до розуміння креативності особистості в педагогіці і визначено основоположні, а саме: системний, особистісно-діяльнісний, інтелектуальний, синергетичний, комунікативний та рефлексивний. Виокремлено концептуальні ідеї щодо розвитку креативності учнів: у процесі навчання максимально враховуються особливості учня; особистість виступає суб'єктом діяльності.

Ключові слова: креативність, розвиток креативності учнів, системний підхід.

Уявлення про те, що креативність підлягає цілеспрямованому розвитку, сьогодні є домінуючим. Однак питання про умови розвитку, як і раніше, залишається дискусійним, і відповідь на нього пов'язана з уявленням про природу креативності. Розуміння креативності як невід'ємної складової життєдіяльності людини породжує широкий підхід до проблеми її розвитку.

Мета статті – визначити підходи, у яких стверджується значимість спеціальних методик для розвитку креативності.

Чимало праць польських учених присвячені проблемі креативності школярів, а саме таким її аспектам, як: *особливості характеру креативних школярів* Л. Бандура (L. Bandura), І. Божим (I. Bogzum), А. Гуральський (A. Góralski), М. Партика (M. Partyka); *навчання та виховання креативних школярів* В. Квятнова (W. Kwiatniowa), Т. Левовицький (T. Lewowicki), С. Мешальський (S. Mieszalski), А. Налясковський (A. Nalaskowski), Ю. Савінський (J. Sawiński), К. Шмідт (K. Szmidt); *творчий процес* Е. Ненцка (E. Nećka), С. Попек (S. Poppek); *підготовка вчителя до роботи з креативними учнями* А. Гуральський (A. Góralski), Я. Лащик (J. Łaszczuk), В. Панек (W. Panek) та ін.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури систематизовано підходи до розуміння креативності особистості в зарубіжній та вітчизняній педагогіці та визначено основоположний – системний, який дозволяє представити креативність як цілісне системне утворення в тісному взаємозв'язку складових його структурних компонентів.

Системний підхід (В. Краєвський, В. Загвязинський) ґрунтується на положенні про те, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями складових її елементів. Дослідження структури психолого-педагогічного процесу не може бути здійснене

вивченням її окремих елементів, оскільки сума дій компонентних причин, що діють окремо, не дорівнює наслідкам спільної дії. У рамках системного підходу для нас важливі такі принципи, як принцип комплексності навчально-виховного процесу [8].

Системний підхід передбачає розгляд освітнього явища як окремої мікросистеми у повноті організаційних та змістових характеристик зі специфічними особливостями функціонування в умовах взаємодії з макроструктурами. Завдання системного підходу – вивчення процесу розвитку креативності школярів у його співвідношенні з іншими особистісно значущими процесами та явищами.

Особистісно-діяльнісний підхід до розвитку креативності (Л. Виготський, Дж. Гілфорд, Е. де Боно, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Е. Торренс та ін.) спрямований на:

✓ "учіння через діяльність": щоб забезпечити всебічний розвиток школярів, необхідно організувати їх участь у різноманітних видах діяльності;

✓ розвиток креативності як особистісної властивості, що забезпечує ефективність творчості й виражається у здатності вільно орієнтуватися й діяти в невизначених ситуаціях, ламати старі алгоритми й стереотипи, шукати і вибудовувати способи самоперетворення, згідно зі своїм проектом і цілями саморозвитку та детерміновані активністю суб'єкта й евристичним стимулюванням творчого процесу;

✓ формування позитивної емоційно-чуттєвої креативної активності, навичок упевненої поведінки та психологічної стабільності в умовах творчої діяльності;

✓ розвиток позитивного ставлення до ситуації вибору креативної поведінки, тобто вибору ситуацій незавершеності або відкритості, на відміну від чітко заданих;

✓ розвиток готовності відмовлятися від чітких стереотипів у мисленні й поведінці (схиляння перед авторитетами), що забезпечує встановлення мережі сильних асоціацій, що сприяють домінуванню й великій привабливості креативної поведінки;

✓ формування відчуття особистісної спроможності, значущості, упевненості в собі, визнання неповторності й унікальності своєї індивідуальності;

✓ оволодіння техніками регуляції емоційних станів, розвиток навичок регулювання негативних емоцій шляхом їх вербалізації, навичок самодіагностики й самоналаштування на позитивну ситуацію [2].

Особистісно-діяльнісний підхід може розглядатися і з позиції учня. Ґрунтуючись на визначенні навчальної діяльності Д. Ельконіна [15], згідно з яким вона спрямована на розвиток і саморозвиток суб'єкта цієї діяльності, було поставлено питання про подвійну спрямованість особистісно-діялісного підходу: з позиції педагога і з позиції учня. Така

постановка питання узгоджується з результатами багаторічних досліджень І. Якиманської, Г. Селевко, які показали незаперечність значення не тільки обліку, але й спеціальної організації в процесі навчання цілого ряду індивідуально психологічних характеристик того, хто навчається: мотивації, адаптації, здібностей, комунікативності, рівня домагань, самооцінки, когнітивного стилю та ін. [5].

Педагогічні концепції взаємодії в процесі навчання в рамках особистісно-діяльнісного підходу розглядалися в роботах Г. Селевко, І. Якиманської. Основи особистісно-діяльнісного підходу були закладені в роботах Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Давидова, А. Дістервег, Д. Ельконіна, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Й. Песталоцці, І. Якиманської, де особистість розглядалася як суб'єкт діяльності, яка сама, формуючись у діяльності та спілкуванні з іншими людьми, визначає характер цієї діяльності й спілкування.

Суть особистісно-діяльнісного підходу полягає в тому, що в школу приходять не просто учні, а учні-особистості зі своїм світом почуттів. Учитель повинен враховувати індивідуальні особливості й використовувати такі форми, методи та засоби, щоб кожен учень почував себе особистістю, відчував індивідуальну увагу вчителя. У кожному учневі необхідно вбачати унікальну особистість, створювати ситуацію успіху, надавати можливість реалізувати себе в позитивній діяльності [7].

Пошуки прогресивних вітчизняних педагогів щодо питання особистісно-діяльнісного підходу в освітній роботі базувалися на необхідності знання вчителем як загальнопсихологічних закономірностей розвитку особистості дитини, так і володінні знаннями про індивідуальні відмінності різних особистостей [6, с. 130–133].

Для того щоб ефективно допомогти дитині в розвитку креативності, в ході навчальної взаємодії вчитель повинен уміти здійснити діагностику стану розвитку дитини. *Абнотивність* – комплексна здатність учителя до адекватного сприйняття, осмислення і розуміння креативного учня, здатність помітити креативного учня й надати необхідну психолого-педагогічну підтримку в процесі актуалізації та реалізації його творчого потенціалу [11, с. 15–21].

Найбільш відомі представники вітчизняної педагогічної думки (Х. Алчевська, М. Корф, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) розуміли реалізацією особистісного підходу як необхідність глибоко вивчати особистісні якості учнів, створювати сприятливі умови для розвитку особистості.

К. Ушинський підкреслював, що ефективність розвитку особистості багато в чому залежить від урахування вчителем індивідуальних особливостей дітей. Педагог уважав, що підготувати особистість до життя можна через самовиховання, яке буде тривати все життя [9].

Що стосується особистісних особливостей, пов'язаних із креативністю, то результати багатьох дослідників подібні. Визначено особистісні риси (самовпевненість, самовдоволення, визнання соціальних обмежень і чужих думок), що відрізняють креативних від некреативних людей. На думку вчених, це свідчить про існування загального типу креативної особистості, на відміну від типу особистості некреативної. У результаті проведених досліджень слід зазначити, що особистісні риси креативних дітей і дорослих збігаються. Це означає, що прояв креативності можна спостерігати на підставі особистісних особливостей у досить ранньому віці.

Можемо виділити концептуальні ідеї особистісно-діяльнісного підходу до розвитку креативності учнів:

- у процесі навчання максимально враховуються особливості учня;
- особистість виступає суб'єктом діяльності.

Особистісно-орієнтована освіта передбачає як одну з "опорних точок" активність учня в навчальному процесі. Тому для нашого дослідження важливими є певні положення так званого "суб'єктного підходу до людини" в процесі освіти. Згідно з цим підходом, властивості особистості не "задаються" вчителем відповідно до нормативів, а "вимагаються", оскільки вони *"із самого початку закладені природою в учня як потенціал"*. З такого підходу цінними є засоби педагогічної підтримки процесів самоформування особистості [1, с. 17–24].

Креативна педагогічна концепція базується на засадах особистісно-орієнтованого підходу та таких його ознаках, як діагностична основа навчання молодших школярів, урахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей, турбота про емоційне та фізичне здоров'я учнів, адаптація навчальних методик до особливостей учнів, переважання навчального діалогу, повага до особистої гідності кожної дитини та ін (О. Савченко) [12, с. 1–5; 13].

Інтелектуальний підхід до розвитку креативності (О. Антонова, Д. Богоявленська, В. Дружинін, Л. Єрмолаєва-Томіна, Є. Ільїн, С. Сисоєва та ін.) спрямований на розвиток системи креативних властивостей і якостей, а також творчих здібностей, знань, умінь, навичок і компетенцій, забезпечують ефективність процесу творчості; на формування індивідуальних способів розвитку творчого потенціалу, подолання креативних бар'єрів і стереотипів; формування готовності до конструктивного, нестандартного мислення; на розвиток гнучкості, швидкості, точності, оригінальності мислення; на розвиток здатності до дивергентного мислення (уміння породжувати безліч оригінальних і нестандартних рішень) як основу креативності; на зміну стратегій поведінки в навчально-професійній діяльності за допомогою розвитку пізнавальної активності, пошуку нового рішення старих проблем, нетрадиційного підходу до навчальних завдань.

Синергетичний підхід (О. Вознюк, О. Дубасенюк та ін.) здійснює порівняння українського та польського досвіду в аспектах досліджуваної проблеми на нормативному та організаційно-практичному рівнях. Синергетичний підхід відкриває можливість підійти до вирішення тих суперечностей сучасної освіти, які існують між авторитарним і вільним, репродуктивним і творчим типами педагогічної діяльності. Він дозволяє поєднувати, синтезувати позитивні елементи кожного з цих типів у новій філософії освіти й оснований на них усіх конкретних видах педагогічної діяльності. Він також базується на концепції функціональної асиметрії півкуль та є близьким до понять "творчість", "креативність", "інтеграція", "синтез". Метою розвитку людини, згідно з цією концепцією, є досягнення синтезу право- і лівопівкульових аспектів психіки, типів мислення. За такого поєднання полярні категорії "образ", "предмет", "знак", "відчуття" і "думка", "єдине" і "множинне" "зливаються", унаслідок чого формується основа для поєднання конкретного й абстрактного, експресивного й логічного, а в результаті людина постає як гармонійна творча особистість, здатна осягнути світ розумом і серцем [3, с. 29].

Комунікативний підхід до розвитку креативності (О. Антонова, Д. Богоявленська, О. Дубасенюк, С. Сисоева та ін.) спрямований на:

- ✓ розвиток системи комунікативних умінь, формування комунікативних компетенцій та навичок;
- ✓ оволодіння технологіями, що допомагають у швидкій адаптації в будь-якому суспільстві, у розвитку комунікабельності;
- ✓ розвиток психологічної грамотності й навичок змінювати ситуацію спілкування так, щоб завершити спільну діяльність, досягти взаєморозуміння, зменшити непорозуміння, ліквідувати конфлікти;
- ✓ оволодіння технологією, що дозволяє активізувати механізми ефективної комунікативної взаємодії, оптимізувати навички вербального й невербального спілкування, навчання прийомам конструктивної взаємодії в конфлікті, тактиці емпатійного спілкування;
- ✓ створення знання про те, які існують комунікативні методи й прийоми, ефективні у відношенні різних людей і різних ситуацій.

Розгляд та аналіз різноманітних концепцій, теорій та технологій креативної освіти дозволив виділити декілька, на наш погляд, найбільш актуальних та перспективних для розвитку креативної особистості, здатної ефективно вирішувати складні проблеми власної життєдіяльності, нестандартно мислити та самостійно розвиватися протягом життя.

Крім того, суб'єкт-суб'єктні відносини передбачають взаємний та плідний розвиток якостей особистості як учня, так і вчителя в процесі їхнього спілкування і спільної діяльності. За таких умов виникає потреба в детальному вивченні суб'єкт-суб'єктних відносин. Питання впливу відносин на розвиток особистості й загалом на результативність педагогічного процесу завжди привертала велику увагу вітчизняних

(І. Бех, О. Заболотна, О. Леонт'єв, Г. Селевко, О. Степанов та ін.) та зарубіжних науковців (С. Рубінштейн, Г. Томе, Р. Мотшніг-Пітрік, А. Сантос та ін.). Аналіз та узагальнення сучасної психолого-педагогічної літератури засвідчує, що в ній відсутнє комплексне висвітлення з позицій міждисциплінарного підходу сутності суб'єкт-суб'єктного підходу до організації навчально-виховного процесу.

Поняття "об'єкт" розглядається як елемент дійсності, на який спрямована активність суб'єкта, що з ним взаємодіє [14, с. 328]. Отже, можна констатувати, що "об'єкт" виконує лише інертну, безініціативну функцію. З цього приводу В. Войтко зауважив, що об'єкт виявляється у відносинах, зумовлених потребами і можливостями суб'єкта [4, с. 108]. Підтверджує вищезазначене висновок О. Леонт'єва, який пише, що об'єкт відчуває вплив, який виявляється у пасивній, пригніченій позиції [10, с. 11]. Очевидно, що за таких умов неможливий гармонійний розвиток і саморозвиток особистості учня, визнання ним власної індивідуальності та неповторності. Протилежним до поняття "об'єкт" є термін "суб'єкт". Так, у "Психологічній енциклопедії" О. Степанова слово "суб'єкт" (лат. *subjectum* – підкладене) має таке значення: "конкретний індивід або соціальна спільнота, що володіє свідомістю, волею і здатна цілеспрямовано перетворювати дійсність і себе" [14, с. 348].

Це уможливорює констатацію, що перехід від традиційного суб'єкт-об'єктного підходу до організації педагогічного процесу як суб'єкт-суб'єктного є доцільним. Тим більше, що ефективність педагогічного процесу безпосередньо залежить від того, які відносини склалися між тим, хто навчає, і тим, хто навчається. Зі свого боку відносини між учасниками педагогічного процесу тим кращі, що більш природно вони себе почувають.

Таким чином, у "серці" педагогічної системи перебуває суб'єкт 1 (той, хто навчає) і суб'єкт 2 (той, хто навчається), а процес навчання вибудовується з урахуванням особистісних якостей суб'єктів, властивостей, індивідуальних особливостей, а також на основі їх плідної взаємодії. При суб'єкт-суб'єктній взаємодії педагогічний процес надає кожному учневі можливість реалізувати себе в навчанні та поведінці. При цьому максимально враховуються здібності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід кожної дитини. Суб'єкт-суб'єктний підхід до організації педагогічного процесу спрямовується не лише на засвоєння певної суми знань, а й на способи цього засвоєння, на розвиток пізнавальних сил і креативного потенціалу учнів. На противагу методам і формам механічної передачі готової інформації, монологічності вчителя, пасивності учня тощо, суб'єкт-суб'єктний підхід дає змогу учневі визнати свої права на цілепокладання, контроль і оцінку результатів власної навчальної діяльності.

Рефлексивний підхід щодо розвитку креативності (О. Анісімов, В. Петровський, І. Пригожий, В. Розін, І. Стенгерс та ін.) спрямований на те, щоб навчитися осмислювати свою діяльність за допомогою вивчення і порівняння. Осмислення – це роздуми, повні сумнівів, протиріч, переживань, особливе джерело знань, що спирається на внутрішній досвід суб'єкта на відміну від зовнішнього досвіду його відчуттів; реалізація потреб до самозвіту щодо випробовуваних переживань свідомості й до самоаналізу; усвідомлення того, як людина оцінюється і сприймається іншими людьми.

Рефлексія – метод самовиховання, пізнання (знання, розуміння) людиною самого себе у певній ситуації; вироблення уявлень про зміни, які можуть відбутися. Рефлексія як самоконтроль креативних дій забезпечує саморегуляцію творчої діяльності та поведінки. Рефлексивність при самооцінці творчої діяльності робить її більш обґрунтованою і наближає до адекватної. Рефлексивність виявляється в здатності аналізувати свої дії і вчинки, рівень їх креативності, критично усвідомлювати свої особливості, бачити свої можливості в саморегуляції творчої діяльності та креативної поведінки. У результаті рефлексія має велике значення для розвитку креативності: призводить до цілісного подання, знання про зміст, способи й засоби своєї творчої діяльності, дозволяє критично поставитися до себе, робить людину суб'єктом власної творчої активності.

Отже, провідна ідея дослідження полягала у теоретичному обґрунтуванні концептуальних ідей розвитку креативної особистості учня в суб'єкт-суб'єктній взаємодії у навчально-виховному процесі. Досягти цього можна шляхом створення педагогічних умов ефективності форм, методів і прийомів стимулювання креативності учнів, які ґрунтуються на ідеях гуманізації освіти й концепції особистісно-орієнтованого навчання.

Список використаних джерел та літератури

1. Бондаревская Е. В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика.— 2001.— № 1.— С. 17–24.
2. Боно де Э. Рождение новой идеи / Э. де Боно.— М., 1976.— 212 с.
3. Вознюк О. В. Парадигмально-методологічні засади креативної освіти: визначення понять / О. В. Вознюк // Теорія і практика креативного навчання обдарованих дітей.— ІОД НАПН України.— Київ.— 2011.— 139 с.— С. 29.
4. Войтко В. Психологический словарь / В. Войтко.— К. : Высшая школа, 1982.— 218 с.— С. 108.
5. Гин С. И. Формирование креативности младших школьников в процессе обучения: автореф. дис. ... канд. пед. наук.— Мн., 2010.— 24 с.
6. Кава А. А. Особистісний підхід як основа педагогічної майстерності у вітчизняній педагогічній думці / А. А. Кава // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.— Випуск 8. Частина II.— Полтава, 2011.— Серія "Педагогічні науки".— 348 с.— С. 130–133.

7. Кравцова Т. О. Теорія і практика вивчення дитини у реформаторській педагогіці : навч. посібн. / Т. О. Кравцова.— Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007.— 147 с.
8. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика / В. В. Краевский, А. В. Хугорской.— М., 2007.
9. Левченко Т. Л. Развитие освіти та особистості в різних педагогічних системах / Монографія.— Вінниця : Нова книга, 2002.— 512 с.
10. Леонтьев А. Педагогическое общение [Электронный ресурс] / А. Леонтьев.— М., 1979.— Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/1206617/>— С. 11.
11. Павленко В. В. Креативність: сутність, структура, закономірності формування і розвиток / В. В. Павленко // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць / Київ ун-т ім. Б. Грінченка; редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа [та ін.].— К. : ун-т ім. Б. Грінченка, 2015.— Вип. 23.— С. 15–21.
12. Савченко О. Виховання розумної особистості, яка вміє самостійно вчитися / О. Савченко // Початкова школа.— №8.— 2007.— С. 1–5.
13. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібн. для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко.— 2-ге вид., К. : Богданова А. М., 2009.— 226 с.
14. Степанов О. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. Степанов.— К. : Академвидав, 2006.— 424 с.— С. 328.
15. Эльконин Д. Б. Психическое развитие в детских возрастах / Д. Б. Эльконин.— М. : Институт практической психологии, 1995.— 416 с.

Vita Pawlenko. Główne podejścia do rozwijania się kreatywności osobowości.

Na podstawie analizy literatury naukowej zostały systematyzowane podejścia do pojmowania kreatywności osobowości w pedagogice i wyznaczono główne: systemowe, osobowościowo-działalnościowe, intelektualne, synergetyczne, komunikatywne oraz refleksyjne. Wyodrębniono konceptualne idee wobec rozwijania kreatywności uczniów: podczas nauczania maksymalnie kładzie się nacisk na cechy charakterystyczne ucznia, osobowość pozostaje podmiotem działalności.

Słowa kluczowe: kreatywność, rozwijanie kreatywności uczniów, podejście systemowe.

Vita Pavlenko. Basic approaches to the development of personality's creativity.

The approaches to understanding personality's creativity in pedagogy are systematized on the basis of the literature analysis; the basic approaches are singled out, namely systematic, personal-activity, intellectual, synergetic, communicative and reflexive. The conceptual ideas concerning the development of students' creativity are emphasized, pupil's characteristics in the process of learning are taken into account; the personality is viewed as the subject of the activity.

Keywords: creativity, development of students' creativity, system approach.